

Халкымы бети – Кязим-хажи

Кязим-белгили назмучуладанды. Аны терслиги туююлду бизни заманга дери бу закий акбылманны кеп жазган назмуларындан, поэмаларындан бизни заманга дери бек аз затлары кьалганларына, сакланганларына. Аны терслиги жокьду ол белгили затлары барысы да, орус эм башха тыш кьыраллы тиллеге кечюрюлюп, битеу дуня адабиятха кирменгенлерине да. Ёлгенни ишин а сау адам жюрютюрге тийишлиди, бегирек да Кязим-файхамбарны уа. 19-чу емюрню экинчи жарымында тууган шайыр запад адабиятдан хапары болмаганды, оруслу уллу назмучула бла, аланы ишлери бла да шагьрейлиги жокь эди. Аны халкыны алыкьа жазмасы да болмаганды. Ол, биринчи болуп, арап харфла бла малкьар тилни назму халда восток газеллеге ушатып жазганды.

Кязим белгили болургьа кюрешмегенди, назмуларын басмаларгьа да. Халкь беш да тау ауузда хажини акьыл сезлерин келден айта эди. Аны чыгьармачылыгы халкыны жашау ызын, этген муратларын толусунлай кергюзте эди. Андан эди Кязимни ишлери халкыны бети болгьаны да. Халкыны сагышлары, бары да бирге жыйышып, эсде кьаллыкь емюрлюк поэзиягьа айланганды. Кязим малкьар халкьны жаны болгьанды, алайлай кьалган да этерлигине бир тюрюлю ишеклик да жокьду. Ол кете барган дуняны бла келе турган жашауну байламлы этгенди, не тюрюлю жашау болумлада да халкьгьа кьалай жашаргьа керек болган жолланы кесини ёз жашауу эм назму тизгинлери бла кергюзталгьанды.

Кязимни адамлыкь кьадары не тюрюлю жашау болумлагьа тюшгенинде да, кьатылыкьны, эрликни, жигитликни, тезюмлюлюкню, асыллыкьны кюзюсю болганлай кьалганды. Жашау а аны, ёз халкьынча, кеп тюрюлю кьыйынлыкьла бла сынагьанды: кюйсюз уруш, революция, колхоз-совхоз кьурау, Орта Азиягьа кечюрюлюу. Аны таныган адамлагьа тюбесенг, сейир этесе, бу жашау болумлада ол аллай Адам болалгьанына. Ол затха шагьатлыкь а аны таркьаймай дайым да турлукь ёлюмсюз поэзиясыды. Анда керюнеди Кязимни ич сезими да. Олду аны малкьар поэзияны мурдорун салган адам болгьанын кергюзтген да, анданды ёлгенинден сора да сыйы, намысы, даражасыда ёседен ёсе баргьаны да.

Кязимни, таулу тилин хайырланып жазган назмулары анга жашау негерле эдиле, халкьына уа жол кергюзте эдиле, алгьа итиндире эдиле. Жашау кьыйын болса да, дуняда ариулукь, игилик, сабырлыкь, ышануулукь болгьанын халкьына кергюзте эди назму тизгинлерини кючу бла.

Кязим хар не затха да кесини акьылы, оюму бла жетгенин, бир заманда да юйренмеген затланы билгенин ангыласанг, бютюн да сейир этесе анга. Керек заманда керек адам тууганды дунягьа эм бек керекли затланы айтханды халкьына дейсе, ол тууган Шыкьы элни эм аны юйюн керсенг. Кьаллай ариу тау суучукьну жанында салган эди ол кесини халкьына жаратхан гюрбежисин. «Суу бойнунда жангыз талчыкьгьа аталган назмусун» да былайда эслеп жазган болур эди ол белгили адам дерлигинг келеди.

Суу бойнунда ариу чакъдынг,
Сен Кязимни кьууандырдынг,
Кишиуларынг жумушакъла,
Кёзню жапсаралла ала.

Сен былайгъа къайдан келдинг,
Жаннгызлайын къалай ёсдюнг?
Къыш къабышмай къалай турдунг,
Борандан къалай кьутулдунг?

Жокъ эгечинг, къарындашынг,
Жокъ не жууугъ, не кьоншугъ,
Ананг, атанг жокъ къатынгда,-
Къалай ёсдюнг суу бойнунда?

Мен сени сындырмам, кесмем,
Кишиуларынгы да эзем.
Мен аллайладан тьойюлма,-
Сен, менден кьоркьуп, ийилме!

Аллынгда мен ийилейим,
Санга мен хурмет берейим,
Жарлы жерими ийнагъы,
Тураса сен чиммакъчагъып!

Сенляй назикни кесерге,
Башына аман кюн Берге
Сьуйгенле аз тьойюлдюле,-
Жюреклери чьойредиле!

Сени ала кёрмесинле,
Эчкиле кемирмесинле!
Кюйсюз желе бюкмесинле,
Кюйсюз кьолла кесмесинле!

Биз жашагъан дуня кюйсюз,
Кёп Жан жоюлад кезиусюз!
Сакъ бол тау суучукъ бойнунда тал,
Ёс, чакъ, кьууан! Хайда, сау кьал!

Кёп башха чыгъармалары да былайдан башлагъан болур эдиле
кеслерини жашау жолларын.

Кязимге, сакъат адамгъа, сейир этесе, аны кёп жерледе болгъанына.
Огъары Малкъарны уа ол бегирек да сьуйгенди. Бу элни уллу межгитине ол
аз кере келип жума намазны малкъарлы кьартла бла этмегенди. Халкьгъа

кенг белгили болгъан сураты да барды хажини межгит аллында тюшюп къартла бла. Анда бир-бир адамла, кеслерини аталарыны аталарын, аналарыны аталарын танып, къууангандыла. Ол Туура Хаблада алыннган эртдегили сурат эди Москвадан 80-чы жыллада келген.

Каабагъа жаяу баралгъан, Тюркню жагъаларына Батумдан кеме бла тебреп, юч ай заманны бара болгъанды. Акъсакъ Кязим ол жолну элли жылдан атлагъан заманында баргъанды. Ахыр кере ол хадж къылыргъа 1910 жылда баргъаны белгилиди патчахны архивлеринден. Ол заманда Кязим бек къаты ауругъан да этгенди. Ауруса да, Огъары Малкъарда жашагъан анны кесича билимли, Динин къаты жюрютген Асанланы Локъман хажиге кесини ёлюм кюнюн осуят этгенди.

Кязимни Арабстандан Локъман хажиге этген осуяты

Локъман хажи, сен эслисе, сабырса,
Мен ёлсем да таулагъа сау барырса,
Жамауатха ачы къайгъы салырса,
Разы эдим, разылыкъ да алырса.

Кюйюп-бишип чыкъдым тангнга, амалсыз,
Ёлор ауру тийдими, экен, замансыз?
Алтуу эдик хакъ жолуна чыкъгъанла,
Аллахны измисине ашыкъгъанла.

Тёртюбюзге ийгенди келечисин,
Атландым анга энди кесим.
Къызыу тийди аман ауру саныма,
Сакъат эдим, къоркъуу тюшдю жаныма.

«Жарлы Кязим ёлдю,- дерсе – узакъда»,
Мени жарлы юйдегими къучакълап,
Сафарыбыз къыйын болду, не этейик,
Бу дуниядан ийман бла кетейик.

Жерибизге эсен жетип болалсанг,
От жагъангда сыгын отха къарасанг,-
Локъман хажи, кёп шукурла этерсе,
«Жаннет юйю – туугъан жерибиз!» - дерсе.

Хапар бла Бызынгыгъа барырса.
Кече мени жарлы юйюмде къалырса.
Шыкъыда юч кюн дууа алдырырса,
Ташларындан тансыгъымы алырса.

Ёллюгюм киши жеринде къаллыгъын

Билеме. Ол таууш эрттеден келед.
Жокъ бу дуняда берлигим, аллыгъым,
Сен, хажи, жарсыуларыма суал эт.

Ала басдыла жүрегими эзе.
Кёп болдула Шыкъыны ташларыча.
Мында да жатарма жарсыудан безе,-
Палах кёп, жараларым ашланырча.

Мында мени адет бла асырарча,
Бар керегими да сен мажарырса.
Сора жерибизге эсен барырса,
Инш-аллах, халкъынг бла къалырса!

Биз кёп да насыплыбыз тауда дерсе,
К тюздекюйгенлени эсгерирсе.
Юйсюз, жерсиз тентеклеге кюерсе,
Анда жарлы халкъынга эс берирсе.

Азатлыкъ жокъ бир жерде, аны жолу
Кесилгенди. Энди биз билдик толугу.
Тюзлюк сатылгъанды, Локъман, хар къайда,-
Табыныудан, тилекден жокъду файда!

Кюн чыгъады анда да, батады де,
Бай тахтада, жибекде жатады де,
Жарлы эссе, анны тангы – танг туююл,
Жиляй-улуй, аман бла атады де.

«Ишлегенни кёлю жарыкъ»- деген Кязим
Ишлегенникъыйынлыгъын кёрдю де.
Къызгъан юзмез толтургъанда кёзлерин –
Къарыусузгъа тилек эте, ёлдю де.

Къарыусузну душманы – кёп, досу – аз,
Аллах да унутханды аны, дерсе.
Ач кишини аяч, зикир тойдурмаз,-
Дин къардашым, халкыгъа себеп излерсе!

Мен жатарма киши жеринде – узакъ,
Къабырымы сакъ жауунла жууарла.
Саула, сиз халкыбызгъа болугъуз сакъ,-
Азатлыкъны ёкюллери тууарла!

Кязим ёллоюю тыш жерде кьаллыгъын кьалай билалгъанына сейир этерчады, бу назмуну окъусанг. Алай малкьар халкьы ол тыш жерде кьалмаз оноуну эталгъан эди. Малкьар миллетни кьайсы адамына да акъылманны асыралгъан жери эм сыйлы жер болгъанлай кьалады.

Кязим бла Локьман ары дери да бир бирлери бла уллу шуёхлукъ, тенглик жюрютгенлерин мен элими уллайгъан, эсли адамларындан кёп кере эшититгенме. Аланы бирге алай байлашдыргъан а керти диннге табыныулары, билимге итиниулюклери болгъанды. Кязимни биринчи назму китабын басмалаугъа Асанланы Локьман хажини уллу кьыйыны кетгенин халкь биледи. Аны туугъан эли Мухолда, кеси кюн сайын да Аллахха табынып, диннге керти да суйюп кьуллукъ этген мегитини кьатында асырагъандыла ахлулары, эллилери ёлгенинден сора. Жууукълары ол кьабырны хар заманда датап халда тутадыла. Алайы бла ётген адамла да, бу сыйлы адамны кьабырына айланып, дууа тутуп озадыла.

Кязим, ол ёлген заманда, Кичибалыкьда жашай эди. Ол Локьманны ёлгенине уллу бушуу этгенди эм бек терен магъанасы болгъан назму жазгъанды. Ол 1931 жылда болгъанды.

Хажы Локьманны саламы

Хажы Локьман ауушханды,
Иче сууун тауусханды.
Асанланы жилиятханды,
Бизни жерге кьаратханды.

Ким жилимаз аны танып,
Келиучюед ишден талып.
Назму этдим, ичим жанып,
Бюгюн мухажирсиз кьалып.

Аз болду бир адам саны,
Жунчутду бек Асанланы.
Кьойду бу Фана дунияны,
Аллахха аманат жаны.

Биринчи гьалимед ёзю,
Балдан татлы эди сёзю.
Хаар затха жетеед кёзю.
Бюгюн кетди бизден ёлюп.

Дагъыстаннга баргъан заман,
Излеп жахилликге дарман:
Кьаст этди илмугъа хаман,
Гьалимлиги болду баям.

Жашлай илмугъа кюч салды,
Хаар илмудан файын алды,
Ол бизден кёп ангылады,
Китапла да басмалады.

Жокъ эди юсюнде айып,
Турду халкъгъа билим жайып,
Жатмады бир кюн тынчайып,
Кетди дуниядан тайып.

Хаж кылыргъа бирге баргъан,
Межгитледе билим алгъан,
Кёп тиллени ангылагъан,
Жюреклеге сабыр салгъан.

Элни булбул къушу учду,
Къара жер къарнына тюшдю.
Жууукъ, тенг ачыудан бишди,
Дуниягъа тарлыкъ жетишди.

Жерге кирди халкъны жаны,
Алтын чыкъгъан магъаданы,
Илмусун тергесенг анны,
Тенгизча, толкъунду саны.

Ауду жемиш терегибиз,
Магъадан алгъан керегибиз,
Юзюлдю онг билегибиз,
Бушман болду жюрегибиз.

Дагъыстандан келген заман,
Межгитни жангыртды хаман,
Халкъны тилин этди баям,
Болду жарыкълыкъны жайгъан.

Колхоз, артель деди туруп,
Сёлешди ол, жыйын къуруп.
Жангыгъа жолну ызлады,
Бир оноуну да бузмады.

Халкъ илмудан хунер алды,
Халкъны бек тюз жолгъа салды.
Юйретди ол ариу халны,
Ёлгюнчю гъалимлей къалды.

Хунери жайылды халкыгъа,
Хадис кьуллукъ этди халкыгъа,
Душманед адеби жокыгъа,
Дагыда - аман жорукыгъа.

Эки кере хажгъа барды,
Ашсыз. суусуз да кёп кьалды,
Арымады не талмады,
Жерде тоюп кеталмады.

Бир талай жылланы турду,
Китап, кьалам да буюрду,
Халал, харам да айырды,
Халкыа изледи хайырны.

Берди бизге уллу файда,
Арымады кышда, жайда.
Алданмады сомгъа, шайгъа,
Анны кибик энди кьайда!

Байрым кюн жумагъа келди,
Жамауатха ууаз берди,
Жума намазгъа сюелди,
Кёп игиликле тиледи.

Андан сора юч кюн кетди,
Мухаррам ай тамам жетди,
Аны алты кюню ётдю,
Аллах ёлюм буйрукъ этди.

Къыйын ауру тийип, жатды,
Ёлюм акъсуундан тартды,
Бетин, кефин женгил атды,
Жамауатны кюню батды.

Ажалгъа дарман келмеди,
Кече ортада Жан берди.
Сюйген адамын кёрмеди,
Бир кесек ауруп ёлмеди.

Билим болуп мени дертим,
Элимден бек узакъ кетдим,
Ауруп кызды санным, этим,
Мен анга осуят этдим.

Мен сау кьалдым, ол ауушду,
Жашау кюнюн терк тауусду.
Аллахныды бу тауусум,-
Жаннетли бол, сыйлы досум!

Бизге тюшген буйрукъ былай –
Ахлуларынг кьалды жилий!
Хаар Ким Жан-жанына кьарай,
Жукъуп, кьолтукъларын талай.

Кьалды бары мубарикден:
Мужурасы - Шаркьгъа элтгенг,
Китаплары - сууал элтген,
Акьыл сёзю – хар ким эштген.

Ол кюн бек уллу ярс болду,
Жарыкъ кюннубюз чарс болду.
Оюлгъанды бек кьалабыз,
Энди неге саналабыз...

Кязимге кесин алай бюсюреталгъан, аны кёлуне алай жеталгъан, аны
ыразылыгъын алалгъан Локъман хажи кьаллай адам болургъа керек эди!

1910 жылда Кязим быллай оюмгъа келеди:

Бу дуняда кьууанч азды, бушуу – кёп,
Кьууанчха жолну кёралмадым излеп.
Бушуу жүрегими элекча этди,-
Кязим кьайгъыла бла кёп кюрешди.

Араплыны кёзлери да, таулуну
Кёзлерича,бушуудан топ-толуду.
Хар жерде бушу кёплюгюн кёреме,
Хар факъыргъа саламымы береме.

Башха тюрлю болургъа да амалы жокъ эди. Кязим дунягъа ачыкъ кёзден
кьарай эди.

Башха назмусунда назмучу 1910 жылда Стамбулда былай жазгъанды:

Кеме бла тенгизледен да ётдюм,
Тюркню, Арабны халкъларын да кёрдюм,
Хар кьайда да жарлы жарлыча жашайд,
Кьарыулу кьарыусузну этин ашайд.

Къалай сую эди кесини жарлы халкъын насыплы жашауда жашатыргъа
Кязим. Анга Меккада 1910 жылда жазгъан назмусу керти да толу
шагъатлыкъ этеди:

Халкъ насыбы къайдагъысын билсемед,
Мен, бутларымы ат этип, жетерем.
Арбазда къан ырхыла барса да,
Жюрегими къайыкъ этип ётерем.

Жарлы халкъына азатлыкъ къайдан, къачан келлигин билмеген, анга
бир мадар да табалмагъан Кязим, таукелликге ышанады эм базынады. Ол
кесини назму тизгинлерини кючю бла быллай чакъырыу этеди адамлагъа:

Уугъа барсын, айлансын къазауатда,
Сермешсин жери ючюн жаннган отда,
Тау башына бийик чыгъып, жашасын,
Суу тюбюне суу ташынлай да батсын.

Къыйын ишден арып келип, жукъласын,
Палах жетип, эшиклерин да къакъсын,
Барында да бир нёгери адамны,-
Таукеллиги – алдамазлыкъ къадары!

Ма быллай эм башха алапат тизгинле ючюн айтхан болур эди белгили
назмучубуз Къулийланы Къайсын бу тизгинлени: «Кязим къаяны башыды,
мен а аны тюбю», - деп. Мен сагъыш этгеннге кёре, ол биле эди, сезе эди
Кязимни къаллай деменнгили иш этгенин – жазмасыз, адабият ызсыз,
кесаматсыз. Кязим керти да халкъ назмучу эди. Нек дегенде, аны къурагъан
затлары халкъгъа дарман, балхам кибик эдиле. Ким къайсы назмусун
жаратса, бюсюресе, аны магъанасын айтып къоймай зди – кёлден айта эди,
кёпле уа. Кязим Малкъар ауузунда жашамагъанлыкъгъа, уллу тёлюню
адамлары аны назмуларын, кесин да иги танып болгъандыла. Дин китабыны
тизгинлерин бек суююп, макъамгъа салып, юйюрлерин, тийрелерин
тынгылатып айтхандыла. Тиширыула, кечеле бла жюн тарай, чепген
сокъгъан сагъатларында , бирге жыйылып, тиширыулагъа аталгъан,
тиширыуну тарыгъыулары айтылгъан, кирсизликге, адеплиликге чакъыргъан
назмуларын Кязимни, бирден бирге ийип кезиуню, не да бирден айтхандыла.
Мен аны бошдан айтмайма. Занибекланы Радим , сабий болуп, акъылманны
къойнунда олтургъан адам (ол кеси да Холлам-Бызынгы ауузундан болуп,
жашаргъа уа кёчгюнчюлюк жылладан сора Огъары Малкъарда тюшген,
жюзден артыкъ жыл жашап ауушханды) аны Дин китабын айтып тебресе,
макъам бла кёлден, къатындан кеталмай, энтта да бираз тынгылар эдим
мынга дей эдинг. Аны бла чекленмей, башха тюрлю затларын да ма алай
биле эди ол аны.

Улбашланы Сафият Огъары Малкъарда белгили тиширыуладан эди. Ол бизни халкъны биринчи узтаз таулу тиширыуладан эди. Кёчгюнчюлюкден къайтхандан сора да, ол эл Советни таматысыны къууллугъунда иги кесек заманны ишлегенди, халкъыбызгъа къыйын жыллада элини аякъ юсюне салыргъа уллу къыйыны кирген адам эди. Ол да Кязимни назмуларындан не тюрлю темагъа юлгю келтирип, кёлунден айтыучу эди. Къарчаланы Гитчекъыз да кёп назмуланы кимни да сейир этдирирча айта эди. Бизни тёлуге да файхамбар Кязимни сёз усталыгъыны, адамлыкъ даражасыны, ауругъанланы багъа билгени, халкъны ызындан тизалгъаны, окъуугъа. билимге итиниулюгю эм аны адамлыкъ къадарында болгъан кёп ашхы ишлери жол нёгер болсала, бизни халкъда терсине кетген адам не хазна болур эди.

Малкъар школлада уа «Кязимни дерслери» деп энчи дерсле, малкъар адабиятны дерслерини алларында Кязимни поэзиясыны минутлары, спецкурслары бардырылсала, анга аталгъан мюйюшле болсала, мен тийишли кёрлюк эдим. Аны этер мадарла да табыллыкъ сунама.

Кязим, сёзсюз, малкъар халкъны бетиди. Ол алай эсе уа, акъылманыбыз туугъанлы 150 жыл толлугъуна хар бирибиз аны юсю бла эталмай тургъан жумушларыбызны этерге тийишлибиз. Кязимни кеси ёз халкъына атагъан белгили «Адамды бизни атыбыз» деген назмусуну сёзлерин биз бир такъыйкъагъа да унутмазгъа керекбиз эм аны энтта да бир кере эсибизге салсакъ, артыкъ болмаз. Назмучу аны 1908-чи жылда жазгъан эсе да, кёп зат а бизни халкъны жашауунда алгъынча къалады.

Адамды бизни атыбыз

Айтама, къулакъ салыгъыз,
Хатадан кери къалыгъыз,
Сёзюмю эсге алыгъыз,-
Адамда бизни атыбыз!

Бийикдиле тауларыбыз,
Бек кёпдюле жауларыбыз,
Эшитилсинле дауларыбыз,-
Адамды бизни атыбыз!

Жерибиз – аз, кёп – ташыбыз,
Такъырды бизни ашыбыз,
Дагъы ёчюлмейд отубуз,-
Адамды бизни атыбыз!

Юркген сюрюулей халкъыбыз,
Жокъду онгубуз, хатыбыз,
Толмайды кёп муратыбыз,-
Адамды бизни атыбыз!

Зулмугъа жетмей къарыбыз,
Къайнайды ёз халкъыбыз,
Да бюкмез палах – къанлыбыз,-
Адамды бизни атыбыз!

Къарангыды ёз халкъыбыз,
Бирликди тутхан антыбыз,
Келгеннге барды хантыбыз,-
Адамды бизни атыбыз!

Бек кёпдю иги затыбыз,
Азлыкъда – чомартыбыз,
Кетмесин бу къууатыбыз,-
Адамды бизни атыбыз!

Алгъа барайыкъ, сурап ыз,
Кёп къыйналса да жаныбыз,
Толур этген муратыбыз,-
Адамды бизни атыбыз!

Азды жерибиз, малыбыз,
Жетмейди адам саныбыз,
Дагъы тёзеди жаныбыз,-
Адамды бизни атыбыз!